

Academia și limba română*

Acad. Gheorghe Chivu

Ziua limbii române a fost instituită, acum un sfert de secol, pentru a ne aduce anual în atenție importanța culturală, funcția identitară și rolul unificator al românei, singurul idiom romanic păstrat, dezvoltat și consolidat în spațiul sud-est european.

Revenirea la grafia cu litere latine în scrisul românilor basarabeni și, apoi, declararea limbii române drept limbă de stat în Republica Moldova au fost acte reparatorii necesare pentru restabilirea oficială a legăturilor firești, istorice, culturale și lingvistice, dintre comunitățile românești trăitoare de o parte și de alta a Prutului.

Eveniment cultural, științific și politic de o importanță aparte, *Ziua limbii române* este astfel un prilej de evocare a unor momente importante din istoria îndelungată și nu totdeauna liniștită a limbii noastre. Este de asemenea o ocazie de a pune în evidență valorile culturii naționale, create și difuzate prin limbă. Prin analiza operei marilor scriitori, dar și prin cercetarea limbii oamenilor obișnuiți, creativitatea deosebită a vorbitorilor nativi a fost în repetate rânduri subliniată. La fel cum a fost adesea pusă în lumină capacitatea remarcabilă a limbii noastre, în ansamblu, de a se adapta la influențe manifestate în momente culturale sau istorice de răscruce. Sau de a rezista, prin îndelung și dificil exercițiu cultural, presiunilor politice menite să îi schimbe chiar numele și apoi structura (cum s-a întâmplat, după 1812, în partea răsăriteană a Moldovei istorice).

Poate fi prezentat însă, cu aceeași îndreptățire, la sărbătorirea *Zilei limbii* noastre, rolul românei, devenită elevată limbă de cultură, în modernizarea și apoi în construirea societății românești

moderne. Limba fiind, prin varianta sa literară, exemplară, creată, menținută și dezvoltată prin acțiunea concertată, nu o dată vizionară, a cărturarilor luminați, un instrument cultural, social și politic de bază, una dintre instituțiile fundamentale ale statului român modern.

Voi evidenția, în această ultimă perspectivă, rolul Academiei Române în cunoașterea variantele teritoriale, culturale și istorice, scrise și vorbite ale limbii noastre naționale, și, îndeosebi, acțiunea programatică a Academiei de normare, de unificare și de rafinare a românei literare moderne. Pentru că, încă de la începutul existenței sale, Societatea Literară Română, devenită în scurt timp Societatea Academică Română, apoi Academia Română, a avut înscrisă în statut, ca obligație de bază, „cultura limbei și istoriei naționale, a literaturilor, a științelor și frumoaselor arte”. Obligație care, în redactarea actualizată a statutului celui mai înalt for științific și cultural al spațiului românesc, a căpătat formularea: „cultivarea și promovarea limbii și literaturii române și a istoriei naționale; stabilirea normelor de ortografie obligatorii ale limbii române”. Și adaug eu, pe baza obligațiilor asumate și duse la îndeplinire în ultimul secol de activitate de înaltul for, câteva obiective derivate din sarcinile statutare de început: întocmirea, prin efortul conjugat al lingviștilor, a dicționarului teaur al limbii noastre, studierea variantelor dialectale ale românei și redactarea gramaticii oficiale, academice a limbii noastre.

„Cultura limbei și istoriei naționale” era, la mijlocul veacului al XIX-lea, un țel firesc, chiar obligatoriu pentru cărturarii grupați în

*Alocuțiune susținută la Ședința festivă „Limba noastră cea română” (31 august 2025, Sala Azurie a Academiei de Științe a Moldovei).

prima societate academică românească, instituție fundamentală pentru cultura statului român modern, recent constituit. Învățați remarcabili, educați de corifeii ai latinismului ardelean sau formați, în Principate, sub influența iluminismului sud-est european, lucrau de decenii bune pentru unificarea formei laice a limbii noastre literare și pentru modernizarea ei în spirit latinesc și romanic. Era contribuția intelectualilor responsabili ai vremii la „creșterea limbei românești”, prin care urma să fie obținută, tot în formularea memorabilă a lui Ienăchiță Văcărescu, „a patriei cinstire”.

Cultivarea limbii noastre, înnoirea și unificarea noii sale forme literare, dar și cunoașterea istoriei și a varietăților dialectale ale acesteia, presupuneau însă, pentru obținerea unor rezultate concludente, valabile pentru întregul spațiu cultural românesc, acomodarea opiniilor teoretice privitoare la limba română, opinii aparent ireconciliabile în epocă, și cereau apoi asigurarea unei unități de acțiune, dificil de obținut în condițiile diversității orientărilor culturale și numărului mare de sisteme ortografice utilizate în prima jumătate a veacului al XIX-lea.

Societatea Academică Română a propus de aceea, la început, proiecte de ortografie, de gramatică a limbii române (ambele redactate de Timotei Cipariu) și de dicționar academic (alcătuit de August Treboniu Laurian și Ioan C. Massim), bazate toate pe modelul latinesc. Un model care permitea formularea unor norme ideale (ortografice, în primul rând, dar și morfologice sau lexicale), capabile să asigure mai rapid și mai vizibil unitatea și nivelul elevat, modern, al noii limbi literare, dar neavând suport solid în tradiția noastră culturală.

După dezbateri intense, după negocieri și acomodări reciproce, constructive, între reprezentanții direcției latiniste și învățații care ilustrau orientarea numită cândva tradițional-istorică, membrii Secțiunii filologice și literare a Academiei Române au aprobat, în 1881, un proiect ortografic, care, folosind literele latinești, avea la bază nu principiul etimologic susținut anterior, ci principiul fonologic, concordant cu tradiția scrișului nostru literar. Normele formulate de Titu Maiorescu devin acum oficiale și deschid drumul seriei de reglementări, care, în principiu, au stat până astăzi la baza ortografiei românești. Pentru

că normele redactate, în 1904, de Ioan Bianu, cele propuse spre dezbatere Congresului Filologilor Români, în 1927, incluse (cu modificări) în cunoscutele reglementări din 1932, aparținând în esență lui Sextil Pușcariu, și chiar mult discutatele norme din 1953 sau cele adoptate în 1993 au, de fapt, la bază același principiu fonologic, nuanțat fie de norme morfologice sau distribuționale, fie de inserții de tip etimologizant.

La sfârșitul veacului al XIX-lea, Academia Română a devenit astfel prima instanță normativă în scrierea limbii române, iar statutul a fost menținut, firească, până astăzi.

Tot atunci, după acumulări semnificative de informații privind lexicul românesc, cel mai înalt for științific al țării a încercat din nou să realizeze un dicționar academic general. Proiectul propus de Bogdan Petriceicu Hasdeu (care a și publicat prima parte din uimitorul, pentru acea epocă, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*), apoi cel datorat lui Alexandru Philippide nu au fost însă validate de Comisiunea lexicografică. Conducerea Academiei îl însărcinează de aceea cu redactarea *Dicționarului limbii române*, istoric, descriptiv, normativ și etimologic, pe Sextil Pușcariu. Însărcinarea va fi îndeplinită de această dată cu succes, cu sprijinul unei competente echipe clujene, primele tomuri ale lucrării (care cuprind cuvintele de la *A la lojniță*) văzând lumina tiparului între 1913 și 1948. Iar lucrarea va fi continuată, dovadă de responsabilitate asumată față de cultura română, după 1965, când seria nouă a dicționarului-tezaur (corespunzătoare literelor de la *M la Z*) va fi publicată prin efortul conjugat al lexicografilor din institutele academice de profil, active acum în București, Cluj și Iași. O ediție integrală a celor două cuprinzătoare serii ale marelui nostru dicționar academic a fost tipărită în 2010. Iar *Dicționarului tezaur al limbii române* îi stau alături, din anii '50 ai secolului trecut, două lexicoane consacrate românei moderne, realizate de Institutul de Lingvistică din București, în perioada de revizuire a materialelor cuprinse în prima serie a *Dicționarului Academiei*. Ne referim la *Dicționarul limbii române literare contemporane* (ilustrativ pentru secolul al XIX-lea și începutul secolului XX), respectiv *Dicționarul limbii române literare moderne*, bază remarcabilă pentru

cunoscutul *Dicționar explicativ al limbii române* actuale.

Lucrul la *Dicționarul tezaur al limbii* noastre, care este și în prezent proiect fundamental al Academiei Române, a impus necesitatea documentării sistematice asupra fondului lexical tradițional, conservat în variantele dialectale. Autentică arhivă vie a limbii noastre, acest fond, studiat în mod aprofundat în cadrul primului institut academic de profil din România reîntregită, numit simbolic „Muzeul limbii române”, a stat la baza unei noi și productive direcții de cercetare pentru „cultura limbii” noastre. Am în vedere numeroasele și valoroasele volume ale seriilor *Atlasului Lingvistic Român*, fără de care cunoașterea rolului și a contribuției Academiei în studierea limbii române nu ar fi completă.

Peste câteva luni, Academia Română, cel mai înalt for științific și cultural al țării, va sărbători 160 de ani de existență. O existență consacrată de la început, prin acțiunea membrilor săi, reprezentanți de excepție ai întregului spațiu istoric și cultural românesc, apoi prin aceea a institutelor academice de profil coordonate, limbii și istoriei noastre naționale. O acțiune consecventă, valoroasă, destinată cunoașterii științifice a variantelor culturale, dialectale și istorice ale limbii române și, fapt foarte important, nu doar din perspectiva sărbătorii celebrate astăzi, cultivării, normării și rafinării românei în varianta sa literară, exemplară.

O analiză a modului de raportare a intelectualilor de azi față de forma elevată a limbii române, față de normele variantei sale literare, stabilite oficial de Academie, prin efort constructiv, pe durata unui secol, arată că, în ultimele trei decenii, prestigiul și obligativitatea acestor norme au fost tot mai des ignorate sau chiar puse la îndoială.

Sunt ignorate „din principiu”, cum spun unii dintre contemporani, adică fără argumentare, unele dintre normele stabilite în 1993, anume revenirea la utilizarea formei verbale *sunt* și folosirea grafemului *â*, în loc de *î*, în interiorul cuvintelor. Apar apoi tot mai des, în redactări sau în exprimări care ar trebui să utilizeze și să reflecte forma literară, îngrijită a românei actuale, elemente lexicale de tip popular, regional sau chiar argotic și,

destul de frecvent, elemente de jargon, de obicei englezisme, pentru care româna are mijloace de exprimare validate de timp și de uzul caracteristic diverselor circumstanțe de comunicare îngrijită. Și nu pot ignora accentuările, fluctuante, uneori cu totul neașteptate și îndepărtate atât de tiparul românesc, cât și de cel specific limbilor din care au fost împrumutate anumite lexeme neologice.

Folosite adesea din neștiință, dar de foarte multe ori din frondă, pentru că aduc, se crede, ... audiență de moment și prestigiu iluzoriu, abaterile de la norma literară „urâtesc” limba, cum avertizează de mai multă vreme intelectuali prestigioși, care ar trebui ascultați; coboară, de asemenea, în mod evident nivelul exprimării sau al redactării, deși asigură, poate, *rating*, cum se afirmă în jargonul tot mai cunoscut al posturilor de televiziune. (Un volum publicat în 2010, astăzi uitat, din păcate, chiar de unii dintre autorii săi, se numea *Ești cool și dacă vorbești corect*.) Mai îngrijorătoare este însă, din punctul meu de vedere, atitudinea unor lingviști, care ignoră aceste abateri, considerându-le lipsite de importanță, sau chiar le justifică prezența, convinși, se pare, că normarea, cultivarea și rafinarea limbii române de cultură trebuie abandonate, nemaifiind necesare în noul context socio-lingvistic. Pentru că „limba vie” (care a fost totdeauna diferențiată, nu doar de către specialiști, de varianta literară, cultivată) ar avea, se afirmă, prin sine capacitatea de reglare, deci de stabilire a normelor. Statisticile invocate constant în sprijin, bazate pe uzuri nediferențiate, condensate în baze de date de tip descriptiv), proclamă valoarea exclusivă a frecvenței unor forme, ignorând funcția și poziția unui fapt de limbă în sistem. Și, implicit, abandonând ideea, validată de istoria oricărei limbi, că varianta literară, îngrijită, este un construct intelectual, justificabil socio-cultural. Și neținând seamă de constatarea, bazată iarăși pe istoria limbilor, că dispersia normelor literare sub presiunea variantelor vorbite, firesc mai puțin îngrijite, slăbește limba literară și îi diminuează caracterul exemplar.

La începutul veacului al XIX-lea, Ienăchiță Văcărescu „lăsa moștenire” urmașilor săi, patrioți devotați, sarcina de a lucra pentru „creșterea limbei românești”, mijloc eficace de „cinstire a patriei”.

După un secol, în 1917, Alexei Mateevici constata admirativ, în fața dascălilor veniți la cursurile unei școli de vară: „Mult e dulce și frumoasă limba ce-o vorbim.” El se referea cu siguranță nu la vorbirea locală sau la varianta colocvială a limbii noastre, ci la româna deja modernizată, cultivată și rafinată prin exercițiu îndelung de învățați și de scriitori remarcabili, mulți reușiți în cel mai înalt for științific și cultural al țării. După un secol și jumătate de exercițiu intelectual responsabil

pentru „cultura limbii naționale” prin unificarea, normarea și rafinarea formei sale literare, exercițiu condus de Academia Română, avem obligația să păstrăm și să dezvoltăm caracteristicile definitorii ale variantei exemplare a limbii noastre naționale.

Obligație, dar și responsabilitate, ce trebuie să fie permanente, asumate, nu doar afirmate în momente festive, precum cel prilejuit de sărbătorirea oficială a *Zilei limbii române*.